

ben) elvárna. A felvételek életlenek, rosszul vannak megvilágítva, nehezen érthető, hogy a kötet készítői miért pont ezen a nagyjából 15 fotón spóroltak.

A két kötetnek sajnos több közös hiányossága van a szerkesztés, valamint a jegyzetapparátus terén. A legzavaróbb az, hogy képaláírások többnyire nincsenek. Az ábrák (a kötetben Figure) meg vannak számozva, az ábrákon belül pedig az egyes rajzok szintén saját tételszámokat kaptak. A szerző a folyó szövegben utal egyes rajzokra az ábra- és a tételszám megjelölésével, mint (Figure 39:4). A fő probléma az, hogy a hivatkozott képanyag sokszor oldalakkal odébb található. Ennek a szerkesztési módnak a legnagyobb hátulütője akkor jelentkezik, ha nem olvassuk a könyvet, hanem csak az egyik ábrához tartozó feliratot szeretnénk meglelni.

A hivatkozások feltüntetésére is igen szerencsétlen módszert választottak a kötet alkotói, ugyanis láb-, vagy végjegyzetek helyett a folyó szövegben helyezték el azokat zárójelbe téve. A többször hivatkozott művek címét rövidítés helyett minden egyes alkalommal kiírják, ami nagyon zavaró a könyv olvasása közben. A szerző ráadásul számos digitális forrást is felhasznált munkája során, így bosszantóan sokszor találni a szövegben több sort elfoglaló internetes hivatkozásokat.

Mindkét kötet végén bibliográfia található, sajnos ezek összeállítása is meglehetősen gyengén sikerült. A források egyszerűen ábécé-sorrendbe vannak szedve szerzők szerint, illetve ahol szerző nem volt, ott cím alapján lettek besorolva. Ezen túlmenően egyáltalán nincsenek rendezve, vagy csoportosítva, a könyvészeti és digitális források, adatbázisok, képzőművészeti alkotások mind ugyanabban a listában szerepelnek. Sajnos több forrásmunka adatai hiányoznak.

A bemutatott két kötet saját témájában hiánypótló mű is lehetne, mivel viszonylag nehéz a korabeli török egyenruházatról hozzáférhető feldolgozást találni. Annál is inkább sajnálatos, hogy a pusztán technikai jellegű hiányosságok ennyire rányomják a bélyegüket a művekre. Kicsivel több munka, esetleg némi anyagi ráfordítás árán igazán jó színvonalú munkát lehetett volna létrehozni, mivel a szerző a téma kevés szakértőjének egyike.

*Bálint Ferenc*

AXEL NIESTLÉ

## GERMAN U-BOAT LOSSES DURING WORLD WAR II.

### Details of Destruction

*(Frontline Books, London, 2014. 305 o. ISBN: 978-1-84832-210-3)*

A második világháború német tengeralattjáróinak – a nagy közérdeklődésre való tekintettel – kisebb könyvtárnyi szakirodalma van, azonban a témáról írt művek közül igen sokban sem új, önálló kutatáson alapuló adatok, sem pedig innovatív, továbbgondolásra érdemes meglátások nincsenek. Axel Niestlé német tengeralattjáró-veszteségeket tárgyaló kötete még véletlenül sem ezek közé a könyvek közé tartozik. A témával foglalkozó kutatók között nagy névnek számító szerző évtizedek óta kutatja tudományos igénnyel, mindkét oldal elsődleges forrásait felhasználva a második világháború német tengeralattjáró-veszteségeit, emellett leginkább a német tengeralattjáró-típusok műszaki történetével foglalkozik, de publikált már a tárgyidőszak német-japán tengerészeti kapcsolatairól is. Niestlé német tengeralattjáró-veszteségekről írt könyvének ez a második, javított kiadása: a kiadvány első, régebb óta elfogyott és így beszerezhetetlen kiadása 1998-ban jelent meg a nagy presztízsű U. S. Naval Institute Pressnél. A második kiadás tizenhat évnyi további kutatómunka eredményeként az elsőhöz képest jelentős mennyiségű további adatot, korrekciót, pontosítást tartalmaz, többek között az első kiadáshoz képest hatvanöt tengeralattjáró végső sorsa lett pontosan megállapítva, illetve korrigálva és a kötetbe egy 32 darab fekete-fehér fotót tartalmazó melléklet is került.

Bemutatójában a szerző bemutatja a téma historiográfiai előzményeit, megfogalmazza az okokat, illetve céljait, melyek a kötet megszületéséhez vezettek, valamint magyarázatokat nyújt az olvasó számára a főszöveg használatához, melynek táblázataiban nagyon sok rövidítés szerepel. A kötet első, rövid fejezete a tengeralattjáró-veszteségek megállapításának korabeli problémáit vizsgálja fel mind német, mind pedig szövetséges szempontból. Ezzel kapcsolatban különö-

sen nehéz volt a német haditengerészet helyzete, hiszen tengeralattjáróik távol, ellenséges vizeken működtek, így azok zömének megsemmisüléséről nem rendelkeztek pontos, vagy akár csak körülbelüli információkkal sem. Ezért az elveszett tengeralattjáróik nagy része eltűntként volt nyilván tartva. Ha saját csatornáikon keresztül nem jutottak információhoz a veszteség dátumáról és okáról, akkor kiegészítő forrásként néha a Vöröskereszten keresztül jött hír a szerencsés kevesekről, akik az elsüllyesztett tengeralattjárók személyzetéből hadifogságba estek, illetve néha a szövetséges propaganda is jelentette egy-egy nevesített német egység elsüllyesztését (ennek ellenére a háború végén a németek az elveszett tengeralattjáróiknak több mint 60 %-áról semmilyen információval nem rendelkeztek). A szövetségesek ennél sokkal jobb helyzetben voltak, de a német tengeralattjárók elleni támadásaik eredményét sokszor ők sem tudták egyértelműen megállapítani (ezért vezetnek be egy tízfokozatú skálát is a tengeralattjárók elleni támadások becsült eredményéről).

A második, szintén rövid fejezetben a szerző az 1935 és 1945 között megrendelt, legyártott és szolgálatba állított német tengeralattjárókat sorolja fel táblázatban. Itt a hat oszlop közül az első a megrendelt tengeralattjárók neveit tartalmazza (rendelési csoportokban), a második a típust, a harmadik a rendelés dátumát, a negyedik a gyári számokat és az ötödik a gyártót jelzi. Ez a fejezet listázza a külföldi eredetű, német szolgálatba állított tengeralattjárókat is – köztük a török rendelésre Kielben épült, de a háború kitörése miatt lefoglalt UA-t, mely a brit bérletben hajózó magyar Kelet gőzöst is elsüllyesztette az Atlanti-óceánon 1940. augusztus 19-én, illetve a zsákmányolt brit, holland, francia és olasz tengeralattjárókat. A könyv harmadik fejezete a leghosszabb és a legfontosabb a műben, mely több mint 150 oldalon keresztül típus alapján csoportosítva, oldalanként hat oszlopra bontva listázza a német tengeralattjáró-veszteségeket. Ebben a fejezetben az oszlopok közül az elsőben a tengeralattjáró neve, a másodikban szolgálatba állításának ideje, a harmadikban a bázisáról való utolsó kifutásának ideje a megsemmisülése előtt, a negyedikben az utolsó bázisának neve, az ötödikben a veszteség bekövetkeztekor a tengeralattjáró-parancsnok neve és rendfokozata, míg a hatodikban a tengeralattjáró végső sorsának, elvesztésének tömör leírása szerepel, sok rövidítéssel.

A harmadik fejezetet a négy részből álló függelék követi, ebből az első kronologikus sorrendben listázza a tengeralattjáró-veszteségeket, míg a második táblázatos formában, havi bontásban jelzi a tengeralattjáró-veszteségek okait. A harmadik és a negyedik függelék a háború végén szolgálatban álló tengeralattjárók helyzetét, illetve a kikötőben magukat megadó, illetve elfoglalt tengeralattjárókat listázza. Ezt követi kilenc tengerészeti térkép azokról a térségekről, ahol német tengeralattjárók működtek, rajtuk az elsüllyedt tengeralattjárók pozíciójának megjelölésével. A térképeket a jegyzetek, majd a bibliográfia követi. A jegyzetek kivétel nélkül magyarózó jegyzetek, másfél oldalnyi a második fejezethez és tizennyolc oldalnyi a harmadik fejezethez, melyekben a bizonytalan sorsú, illetve korábban rosszul beazonosított és általa pontosított tengeralattjáró-veszteségekkel foglalkozik a szerző. A kiadványt gazdag névmutató zárja, melyben előbb névsorrendben a tengeralattjáró-parancsnokok szerepelnek az általuk parancsnokolt tengeralattjáróval, majd ugyanúgy névsorrendben azok a szövetséges és tengelyerőkhöz tartozó tengerésztisztek és pilóták neve került listázásra az érintett tengeralattjárók neveivel, akik német tengeralattjárók elsüllyesztésében vettek részt (német és olasz tisztek esetében ezek természetesen tévedésből, bal eset okán történt elsüllyesztések voltak). A névmutató harmadik részében a szövetséges és tengelyerők tengeralattjáró-elsüllyesztésben részt vevő hajóinak neve szerepel névsorrendben – velük együtt az általuk elsüllyesztett tengeralattjárók is –, míg negyedik, utolsó részében a szövetséges repülőszázadok kerültek listázásra számsorrendben, ha német tengeralattjárók elsüllyesztésében vettek részt (természetesen az általuk elsüllyesztett tengeralattjárók itt is listázásra kerültek).

Ha nagyon szörszálhasogató akarok lenni, akkor kritikai megjegyzésként két dolgot említenék a kiadvánnyal kapcsolatban. A kötet szövegállománya jó néhány elütést tartalmaz, melyet egy ilyen hosszú ideig készült anyagban egy alapos, végső átolvasással ki lehetett volna javítani. A másik kritikai megjegyzésem arra vonatkozik, hogy a jobb kereshetőség okán a névmutatóba talán a német tengeralattjárók számsorrend szerinti listázása is bekerülhetett volna. Mivel a harmadik fejezetben típus és ezen belül gyártási blokkok alapján szerepelnek a német tengeralattjárók, nem számsorrend alapján, ezért ha valaki egy konkrét német tengeralattjárót keres a száma alapján – és a típusát nem ismeri –, akkor ezt itt egy kicsit lassabban találja meg.

Összességében elmondható, hogy Axel Niestlé műve alapkutatáson nyugvó kiadvány, a témát a szerző előtt még soha senki sem járta körül ilyen alaposan, mindkét oldal elsődleges forrásait rendkívüli alaposággal, részleteiben feldolgozva. Ezért ez a mű mindenképpen nagyon fontos hozzájárulásként értékelendő a téma szakirodalmi bázisához, helye van mind a jelentősebb hadtörténeti szakkönyvtárakban, mind a téma iránt érdeklődő szűkebb szakmánál és a nagyon „vajtfülü” olvasóknál. Mivel nem kifejezetten olvasmányos, gyakorlatilag száraz adathalmaz, ezért a hétköznapi érdeklődők számára véleményem szerint Guðmundur Helgasonnak a közösségi internet hajnala – 1995 óta – szépen prosperáló, folyamatosan karbantartott és fejlesztett, rendkívül adatgazdag honlapja is elegendő (<http://uboa.net/>), melyen a legszükségesebb alapadatok megtalálhatóak, és szintén nagyon sokat merített Axel Niestlé művéből.

*B. Stenge Csaba*

HORTHY MIKLÓSNÉ

### NAPLÓ 1944–45

*(Szerk. és az előszót írta Bern Andrea. Libri Kiadó, [Budapest,] 2015. 200 o. ISBN: 978-963-310-771-3)*

Kulcsfontosságú kötetet tarthat kezében az olvasó, aki Horthy Miklósné 1944–45 között íródott, 2015 végén kiadott naplóját forgatja. A kormányzó felesége ugyanis e bő esztendő kivételével nem írt naplót, és eddig ennek létezéséről sem tudtunk. Horthy Miklósné 1944. november 6. és 1945. december 5. között vezette naplóját. A kézirat felfedezése Bern Andrea történész érdeme, aki vállalta, hogy a jelenleg a kormányzó unokája, Horthy István Sharif tulajdonában lévő, Londonban található hagyatékot rendezi és adatbázissá építi. A szerkesztő több anyag kiadatását is tervezi, Sa sort Horthyné naplójával indította. A napló jelentősége vitathatatlan: eddig ismeretlen információkhoz juttat bennünket a család németországi tartózkodásáról. A könyv jelentősége nem csupán ebben merül ki, igen fontos ugyanis, hogy Horthy Miklósné jelleméről is megtudhatunk sok mindent, melyeket később összerakva pontos kép tárul elénk a kormányzóné lelkületéről és arról, hogy milyen kérdések foglalkoztatták leginkább.

Szerkezetiileg a könyv remekül van felépítve: ahogy a szerkesztő írja is előszavában (melyet Horthy István Sharif előszava megelőz), a laikus és a történész kollégákra egyaránt gondolni szeretett volna, így a jegyzeteket a könyv végén helyezte el. A naplóbejegyzéseket időrendi sorrendben, eredeti helyesírással közli, és érdekességképpen gyakran beszűrt egy-egy fotót a bejegyzések közé, többször használva magáról a kézírásról készült fotográfiákat. A képek a megfelelő helyeken vannak elhelyezve, nem zavarják az olvasót. A lábjegyzetek körültekintőek, már-már túl sok információt is tartalmaznak, ám a szerkesztő célja érthető: megjegyzéseivel a megértést szerette volna elősegíteni. Kitűnő ötlet a kötet végén található névjegyzék, amely ábécé-sorrendben tartalmaz minden, Horthyné által a naplóban említett nevet, hivatkozással együtt. A könyvet Zeidler Miklós részletes utószava zárja, amely sok mindent megmagyaráz, ami esetleg eddig nem volt világos az olvasó számára és elemzi a kötet jelentőségét is. Sajnos, azonban az utolsó bekezdésében benne felejtődött egy komoly elírás, ugyanis a könyvről Horthy Istvánné naplójaként beszél, Horthy Miklósné naplója helyett.

A kormányzóné nem írt minden nap feljegyzést, többnyire 4-5 naponta születtek a naplójegyzetek. Érdekes, hogy 1945. május 4-étől kezdve a napló levéllé változik, innentől ugyanis a feleség amerikai vizsgálatra távozott férjéhez írja sorait, amelyre külön fel is hívja a figyelmet: „Mától kezdve naplomat levél formájában hozzád intézem, drága Mindenem, ha a jó Isten megsegít, és még egyszer összekerülünk, megtudod, hogy élünk, éreztünk és szenvedtünk, mialatt távol voltunk egymástól!” (84. o.). Az egyes bejegyzések többnyire tömörök, lényegre törőek, stílusuk érthető, olvasmányos.

Ami a tartalmi részt illeti, egyértelmű számunkra, hogy Horthy Miklósné elsősorban mint aggódó feleség, anya és nagymama jelenik meg előttünk. Nem bocsátkozik semmiféle politikai elemzésbe, csupán egy-egy elhintett mondata van például Rooseveltnél vagy épp Mussoliniról.